

TEMA MONOGRÀFIC

De l'analfabetisme al programa d'educació permanent d'adults en l'Espanya del segle xx

From illiteracy to the program of continuing education for adults in twentieth-century Spain

Manel Martí Puig
puig@uji.es
Universitat Jaume I (Espanya)

Data de recepció de l'original: setembre de 2019

Data d'acceptació: gener de 2020

RESUM

El present article fa una revisió crítica de les polítiques que se van dur a terme en el nostre país en el camp de l'educació de persones adultes, des de l'analfabetisme fins arribar al concepte de la formació permanent. Se mostren les causes i les conseqüències de les diferents iniciatives, tant de tipus social com polític, dutes a terme pel diferents governs. Partint dels posicionaments republicans es mostra l'evolució que ha patit l'educació d'adults al llarg del segle xx, i més concretament en la dictadura franquista fins arribar a la Llei General d'Educació de 1970.

PARAULES CLAU: analfabetisme, educació d'adults, educació permanent d'adults.

ABSTRACT

This article reviews the policies that were carried out in our country in the field of adult education, from illiteracy to the concept of permanent instruction. The causes and consequences of the different initiatives, both social and political, set up

by the different governments, are shown in this article. Starting from the Republican standing, we can see the evolution of adult education throughout the 20th century, and more specifically during Franco's dictatorship until the General Education Law came into force in 1970.

KEY WORDS: illiteracy, adult education, adult lifelong education.

RESUMEN

El presente artículo hace una revisión crítica de las políticas que se llevaron a cabo en nuestro país en el campo de la educación de personas adultas, desde el analfabetismo hasta llegar al concepto de la formación permanente. Se muestran las causas y las consecuencias de las diferentes iniciativas, tanto de tipo social como político, llevadas a cabo por diferentes gobiernos. Partiendo de los posicionamientos republicanos, se muestra la evolución que ha sufrido la educación de adultos a lo largo del siglo XX y, más concretamente, en la dictadura franquista hasta llegar a la Ley General de Educación de 1970.

PALABRAS CLAVE: analfabetismo, educación de adultos, educación permanente de adultos.

I. INTRODUCCIÓ

La història de l'educació a l'Espanya del segle XX ha estat un procés canviant que té com a element definitori el pas del model educatiu republicà al franquista. En aquest text se pot veure l'evolució de la formació d'adults, marcada pel procés alfabetitzador i els aspectes que l'han determinada.

2. L'ETAPA REPUBLICANA

Marcelino Domingo no podia esperar-se quan va dir en 1931, que l'obligació de tota democràcia era «resolver plenament el tema de la instrucció pública».¹ A l'any 1936 pràcticament el 50% dels xiquets espanyols no estaven escolaritzats i l'analfabetisme arribava al 28% de la població. Així va ser com la República del 36, successora de la del 31, va assumir una herència que va

¹ DOMINGO, Marcelino. *La escuela en la República (La obra de ocho meses)*. Madrid: M. Aguilar Editor, 1932.

determinar futures accions en política educativa. Malgrat ser moments difícils, la República es va esforçar en donar a tota la població una cultura elemental que inclogués una formació instrumental bàsica per a poder afirmar que ja no eren analfabets. Entenien que malgrat estar en guerra, la població tenia que conèixer-ne les causes i l'origen per a comprendre i assumir la seva participació conscient. Alguns militars, com el general Miaja,² consideraven que l'exèrcit tenia que ser culte, ja que això era bàsic i necessari per a estar identificats amb el poble.

La República pensava que no servia de res educar políticament la població i els soldats si no sabien llegir ni escriure. Aquest va ser un dels aspectes més importants per al Comissariat de Guerra,³ encarregat de la formació política i militar de l'exèrcit. La guerra estava minant la idea de la República com a sistema polític, i açò feia necessari traure la població i els soldats de la ignorància, ensenyant-los a llegir i escriure. Aquest era el pas previ perquè s'entengués el seu ideari i se n'assumís el significat, ja que apostaven per un nou concepte de societat fonamentat en el protagonisme i participació activa del poble en la vida política. Per tant, l'educació i la formació cultural eren considerats com un dret de la població i un instrument d'alliberació tant individual com social.

La «instintiva sed de conocimiento» del poble espanyol, va possibilitar que tal com diu Rafel Abella,⁴ aparegués el Batalló «Félix Bárzana», constituït per mestres, alumnes i professors adscrits a la Federació de Treballadors de l'Ensenyament (FETE) reclutats baix el lema «la cultura se defiende en los campos de batalla». Aquest va ser l'inici d'una nova experiència. En 1936 la FETE va posar en marxa un servei anomenat «cultura del miliciano» amb la finalitat de lluitar contra l'analfabetisme i treballar junt a la Comandància Militar i el Comissariat en l'Educació Política de l'Exèrcit.

D'aquesta manera naixen les Milícies de la Cultura (MC) convençudes que la lluita que duia a terme la República també ho era per la cultura del poble. Aquestes instruïen tant en lo cultural com en lo polític.⁵ Tant va ser

2 *Armas y Letras (portavoz de las Milicias de la Cultura)*, 1, 1937, p. 4.

3 FERNÁNDEZ, Juan Manuel. «Tarea educativo-cultural de los Comisarios políticos en la guerra civil española», *Revista de Ciencias de la Educación*, 116 (1983), p. 467-482.

4 ABELLA, Rafael. *La vida cotidiana durante la guerra civil. La España republicana*. Barcelona: Editorial Planeta, 1975.

5 IBARRURI, Dolores [et alt.]. *Guerra y Revolución en España, 1936-1939*. Moscú: Editorial Progreso, 1966.

així que en el mes de maig aquest servei va adoptar una estructura militar.⁶ A més, el lloc on es duia a terme la formació van ser los «Rincones Culturales» de les mateixes trinxeres. La tasca fonamental era ensenyar a llegir i escriure als soldats analfabets –es calculava que el 60% dels combatents del front del Centre ho eren–⁷ organitzaven curssets literaris en les trinxeres,⁸ es pronunciaven xerrades, es feien representacions teatrals, cine, recitals poètics, o s'escoltava el gramòfon o la ràdio.

Les Milícies de la Cultura tenien col·leccions de mapes, quaderns d'exercicis d'escriptura i redacció, llapis, quaderns d'apunts, etc.⁹ De tots aquets recursos en destacava un per excel·lència, la *Cartilla Escolar Antifascista* de la que es van publicar 150 mil exemplars. Les frases model sobre les que s'organitzava guardaven «un contenido a tono con la lucha heroica que está sosteniendo el pueblo español contra los traidores a España, aliados a los invasores extranjeros».¹⁰ També van aparèixer com a complement de la *Cartilla Escolar Antifascista* la *Cartilla Aritmética Antifascista*,¹¹ la *Cartilla del Combatiente* i el *Libro de Lectura para el Combatiente*.

La signatura era l'element utilitzat per a determinar si una persona era o no analfabeta. Una vegada havia assistit a classe i participat en les diferents activitats se considerava aconseguit l'objectiu de la redempció de la ignorància quan la persona analfabeta era capaç d'escriure una carta als seus familiars o amics. Les taxes d'analfabetisme en l'exèrcit republicà no se podien acceptar per un sistema polític que feia de la formació i cultura la seua bandera. Les accions dutes a terme per les Milícies de la Cultura tenien present també la intencionalitat política, propagandística i ideològica.

La 4ª Divisió de II Cos de l'Exèrcit va dur a terme una iniciativa també interessant, els «Contratos de Emulación» entre les Companyies de cada Batalló amb la finalitat d'aconseguir una major activitat cultural, higiènica

6 Se va crear el càrrec de Miliciano de la Cultura de Cuerpo de Ejército (Ordre de 17 de desembre de 1937, *Gaceta de la República* del 21).

7 BLASCO, Ricardo. «Las Milicias de la Cultura contra el analfabetismo», *Nueva Historia*, 22 (1978), p. 74.

8 JACKSON, Gabriel. *La República española y la guerra civil*. Barcelona: Editorial Crítica, 1976.

9 MINISTÈRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE DE LA RÉPUBLIQUE ESPAGNOLE. *L'Effort Culturel du peuple espagnol en armes*. París: Helio Cachan, S.L., 1937, p. 14.

10 MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA. *Cartilla Escolar Antifascista*. València: Ministerio de Industria y Bellas Artes, S.L., 1937, p. 2.

11 MINISTERIO DE INSTRUCCIÓN PÚBLICA. *Cartilla Aritmética Antifascista* (Complemento a la Cartilla Escolar Antifascista). Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes.

i esportiva. Els guanyadors rebien recompenses com llibres o permisos.¹² Una altra iniciativa formadora va ser la creació dels Clubs de Educació en el Ejército, impulsats per la Conferència Nacional de Joventuts Socialistes Unificades (JSU) en 1937. La direcció dels mateixos era duta per les jerarquies polítiques i militars de la unitat corresponent. Els seus tres pilars fonamentals eren l'educació tècnica, la cultural i la política dels combatents. Els llocs on es duïen a terme les formacions eren els Hogares del Soldado, i els Rincones del Combatiente on hi havia tabac, jocs, llibres, conferències, música, diaris, comentaris sobre la guerra, etc. Entre les tasques que es duïen a terme allí podem destacar: pràctica d'esports, formació de quadres artístics, educació política i lluita contra l'analfabetisme.¹³

L'èxit d'assistents en el front de guerra va fer que es plantejaren dur a terme l'experiència en la rereguarda per a lluitar contra l'analfabetisme. La tasca feta per les Milícies de la Cultura va ser el model a seguir, i se van crear «cuerpos de instructores que vayan hasta los rincones más apartados» del territori nacional a «enseñar a los analfabetos adultos a leer y escribir y a iniciarles en los rudimentos de la cultura».¹⁴ Es van crear les Brigades Volants per a lluitar contra l'analfabetisme. Per a formar part d'aquesta experiència com a instructor sols hi havia que tindre 16 anys, presentar avals d'adhesió a la República i tindre un nivell cultural mínim. Açò podia fer-ho un mestre, certificant que l'aspirant sabia llegir i escriure correctament i tenia els coneixements elementals bàsics per a dur a terme l'acció.¹⁵

La primera campanya per a erradicar l'analfabetisme se va iniciar el dia 1 de novembre i va acabar en maig de 1938.¹⁶ En les capitals de les províncies se va constituir una inspecció que va controlar el procés.¹⁷ Col·laboraven les Escoles Normals, els Instituts de Secundària i qualsevol centre d'ensenyança organitzant cursos nocturns o qualsevol que es considerés més adient. Podien assistir persones majors de 14 anys, tant homes com dones. El nombre d'alumnat per classe anava d'un mínim de 10 fins a un màxim de 40. Les sessions duraven hora i mitja, la primera hora ensenyaven lectura, escriptura i

12 *Contrato de Emulación dentro de los Batallones que componen la 4ª división. II Cuerpo de ejército, 4ª División, Comisariado*. Madrid: Imp. Lenin, 1938.

13 *Normas para los Clubs de Educación en el Ejército, JSU*. Editorial Alianza, s.l. p. 2-3.

14 Ordre de 20 de setembre de 1937, *Gaceta de la República* del 21.

15 Ordre de 28 de setembre de 1937, *Gaceta de la República* del 30.

16 Ordre de març de 1938, *Gaceta de la República* del 5 de abril.

17 Circular de 15 d'octubre de 1937, *Gaceta de la República* del 20.

càlcul; i l'altra mitja hora restant la dedicaven a la lectura de diaris per part del mestre i xerrades d'interès per als assistents.

La segona campanya se va convocar a finals de 1938 i estava programat que anés de l'1 de gener fins maig, però no es va poder arribar al final. Pretenien ampliar la formació de totes aquelles persones que ja sabien llegir i escriure i volien completar o ampliar la seua formació bàsica. Així les Brigades Volants van tindre auxiliars didàctics per a lluitar contra l'analfabetisme. Se va editar la «Cartilla del joven campesino», on les frases que utilitzava estaven plenes de missatges de tipus sociopolític.

Les classes d'adults se van organitzar ja en 1936, i se pretenia que totes les localitats tingueren al menys una d'aquestes classes que podien estar a càrrec d'un mestre voluntari o una persona capacitada i designada per la Junta d'Inspectors. L'edat mínima per a poder assistir seguia sent la de 14 anys, i la duració de les sessions era de dues hores. Se volia donar a conèixer la realitat de la guerra, qui els ajudava, i què significaria si guanyava la guerra un o altre bàndol. Pretenien que l'alumnat formés part de la victòria mitjançant «la personal asunción de una fe ciega en el triunfo y en los ideales del gobierno de la República».¹⁸

A partir de l'estiu de 1937, i com a complement de la campanya d'alfabetització, se van obrir els Instituts de Segona Ensenyança, on la població en general podia rebre «cursillos de cultura general».¹⁹ També es van fer cursets semestrals per a l'ingrés en les escoles militars.²⁰ La formació tenia una doble finalitat, per una part possibilitava l'adquisició d'una cultura bàsica, i per l'altra se pretenia satisfer les necessitats de la guerra. Altres iniciatives a destacar poden ser la de la Confederació Nacional del Treball (CNT), que mitjançant la Agrupación de Mujeres Libres va començar una «cruzada contra el analfabetisme»²¹ y la seua organització, les Joventuts Llibertàries,²² va combatre l'analfabetisme tant en el front com en la rereguarda.

L'organització «Cultura Popular» va nàixer amb un doble objectiu, per una part per a coordinar les tasques culturals de les organitzacions del Front

18 Ordre de 27 d'octubre de 1936, *Gaceta de la Madrid* del 29.

19 Ordre de 29 de juny de 1937, *Gaceta de la República* del 2 de juny.

20 Ordre de 20 de setembre de 1937, *Gaceta de la República* del 21.

21 COMAPOSADA, Mercedes. «Origen y actividades de la agrupación Mujeres Libres», *Tierra y Libertad*, 27 de març de 1937, cit. en NASH, Mary. *Mujeres Libres; España 1936-1939*. Barcelona: Tusquets Editor, 1975.

22 FERNÁNDEZ, José Manuel. *Cultura y Libertad. La educación en las Juventudes Libertarias (1936-1939)*. València: Universitat de València, 1996.

Popular; i per l'altre, per a difondre la cultura.²³ Les seues biblioteques estaven confiades als Milicians de la Cultura, i complementaven les biblioteques fixes amb les ambulants, els «bibliobusos» que recorrien els fronts facilitant el préstec i l'intercanvi de llibres.

El principi de la fi d'aquesta iniciativa cultural i formadora, els ideals de la II República i el seu model educatiu es perden a partir de l'alçament nacional, el 18 juliol de 1936, donant al trast amb qualsevol intent de continuïtat del règim democràtic. «Retomar los valores tradicionales, dejando de lado las novedades de tiempos republicanos que se consideraban sumamente peligrosas»,²⁴ determinen les idees del nou govern franquista.

3. L'ETAPA DE LA DICTADURA

El 24 de juliol la Junta de Defensa Nacional decreta l'estat de guerra i les mesures legislatives que sorgeixen es fonamenten en la unitat nacional i el catolicisme. Després del triomf del Movimiento Nacional la negació, ruptura i retorn als estàndards clàssics que interpreten les necessitats socioculturals de l'adult són un fet.²⁵ Eixa concepció clàssica i tradicional del règim autoritari fa que l'educació tinga una finalitat allunyada de les propostes republicanes: «Las enseñanzas de adultos deben responder a las necesidades del medio y a la vez han de dar al adulto una preparación cultural, manual y técnica armonizada con su vida social y profesional, unido todo ello al espíritu patriótico, religioso y social que enmarca nuestro Glorioso Movimiento Nacional».²⁶

En matèria educativa, els sectors docent rep un fort colp. Els que eren sospitosos de ser afins a la República són detinguts, els suspensen de sou, i van col·locant a personal simpatitzant del règim franquista. S'inicien els expedients de depuració basats en la ideologia, la filiació política, l'activitat, els càrrecs polítics i sindicals, i la conducta professional. S'aplicava la pena de desterrament, que anava d'un mes a dos anys, allunyant-los del seu entorn i els suspensien de feina i sou. Tot açò va reorganitzar l'ensenyament i les places

23 ANDRÉS, Teresa. «Cultura popular y su sección de Bibliotecas», *Labor Cultural. La sección de bibliotecas de cultura popular. Un año de trabajo. Julio 1936-julio 1937*. València: Ediciones de Cultura Popular, 1938.

24 VALDEÓN, Julio. *Historia de Castilla y León*. Valladolid: Ámbito, 2008, p. 176-177.

25 GARCÍA REDONDO, Eva. «La educación de Adultos en España durante el periodo azul. Del triunfo militar a la ley general de educación (LGE) de 1970», *Historia y Memoria de la Educación*, 5 (2017), p. 443.

26 Ordre Ministerial de 29 de desembre de 1939. BOE de 7 de gener de 1940.

vacants eren cobertes per gent afí al poder, que havia lluitat almenys 3 mesos en el bàndol nacional si tenien el títol de mestre, i si tenien el de batxiller i havien combatut 6 mesos en el front. Com és evident les idees pedagògiques republicanes eren rebutjades per antipatriòtiques i antireligioses.

Amb urgència se van programar les Misiones Culturales, enteses com a complement de les classes nocturnes per als homes i com una alternativa vespertina per a dones, xiquets i majors. Els faltaven «planteamientos empíricos adaptados a la realidad social y biológica de los destinatarios como la mejora académica, técnica y profesional de sus misioneros, primando aquellos esencialmente teóricos». Així aquestes missions que hagueren pogut ser recordades com un exemple de noves formes de fer pedagogia, ho van fer com un intent fallat deixant veure «una lánquida existencia asfijada bajo el frondoso bosque de pretendidas investigaciones pedagógicas de altos vuelos». ²⁷ Els anys 40 van ser un temps d'assaig i adaptació de la societat al nou ordre polític, en el que els col·lectius protagonistes eren l'església, l'exèrcit i la Falange, en pagament pel recolzament i ajuda durant la guerra. La política d'autarquia i els alts nivells de pobresa fan que fins la segona meitat d'aquesta dècada la desatenció a l'educació fora manifesta.

L'educació republicana va ser substituïda per l'educació nacional-catòlica i l'any 1945 se va publicar la Llei d'Ensenyança Primària que es basava en l'obediència, l'autoritat, la disciplina, i la supressió del laïcisme i les llengües nacionals. Mantenia la idea de gratuïtat per als més necessitats, tal com va fer la Ley Moyano incrementant els anys d'escolarització obligatòria i negant la coeducació. Aquesta obligatorietat va fer que totes aquelles persones que no tenien el Certificat d'Estudis Primaris hagueren de retornar a les aules, possibilitant que els majors de 14 anys tornaren a estudiar. Així, un dels seus principals objectius era «iniciar o completar la enseñanza primaria y formar o perfeccionar en el orden profesional a aquellos alumnos que ya posean, aunque elementalmente, los conocimientos de la Escuela» ²⁸ amb el menor cost de temps i diners.

Les accions dutes a terme per a millorar l'analfabetisme se van centrar principalment en que les persones participants aconseguiren l'acreditació documental, es a dir, el Certificat d'Estudis Primaris ja que ni l'Ordre de

²⁷ SANZ, Florentino (Dir.), *La formación en educación de personas adultas. Fundamentos y marco conceptual. Aspectos sociológicos y ocupacionales*. Madrid: UNED, MEC, 1995.

²⁸ Llei d'Educació Primària de 1945. BOE, 199, de 18 de juliol de 1945.

1939²⁹ ni la Llei de 1945 fan seues la responsabilitat i el compromís contra l'analfabetisme. El govern, malgrat preocupar-se per la situació del moment, no assumeix una posició de responsabilitat atribuint totes les dificultats a la República, obviant d'aquesta manera la falta de polítiques reals per eliminar l'analfabetisme. L'adult era definit com un subjecte que no disposava d'ideals, formació i recursos necessaris per a ser un bon ciutadà del règim. Així, l'educació era la ferramenta ideològica dins d'eixa societat feixista.³⁰

El règim franquista va tindre que enfrontar-se a l'analfabetisme quan en els anys 50 Espanya entra en contacte amb altres països, i aquests demanen una mà d'obra formada. Les taxes d'analfabetisme eren diferents segons les zones, centrant-se principalment en el món rural, on en alguns casos superava el 50%. A més, el col·lectiu femení tenia unes taxes molt més altes que les dels homes. Se van programar classes nocturnes d'hivern, de gener a març, moment en el que l'activitat agrícola era menor, amb uns ensenyaments generalistes, poc especialitzats i subsidiaris, on els adults anaven a les classes dels xiquets quant aquests acabaven, utilitzant els seus materials, i sent atesos pels seus mestres. Buscaven l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura amb la formació en l'esperit nacional. La iniciativa proposava la transmissió d'una nova ideologia d'equilibri entre el feixisme i la religió, que pretenia diferenciar-se de «aquella que regía las Milicias de la Cultura reguladas por el Ministerio de Instrucción Pública republicano durante la Guerra Civil», on «el mantenimiento de un pensamiento radicalmente opuesto al anterior no es la única de las diferencias».

Les classes d'adults en poblacions grans presentaven problemes com la baixa assistència. Un motiu podria ser que hi havia altres centres que els oferien «algo más de lo que las clases de adultos puede ofrecerles y ese algo lo encuentran al parecer en los innumerables centros de carácter privado que florecen por doquier con el nombre un poco ambicioso de Academias. Ese algo puede ser Contabilidad, Mecanografía, Taquigrafía,... Y puede ser también, y ello no es ninguna paradoja, que en las Academias pagan por la enseñanza que reciben»,³¹ el que els donava més prestigi. Una forma d'assegurar-se l'assistència passaria per demanar el Certificat d'estudis primaris per a poder treballar. Així

29 Ordre Ministerial de 29 de desembre de 1939. BOE de 7 de gener de 1940.

30 SEBASTIÁN, Ana. *Educación Básica de Adultos y valores en España. Un estudio a través de los libros de lectura*. Madrid: UNED, 2005.

31 *Revista Escuela Española*, núm. 501, any x (14 de desembre de 1950).

mateix, una altra possibilitat era que les escoles d'adults organitzaren exàmens per a obtenir un certificat, o que els reportaria beneficis en el servei militar.

La finalitat d'aquestes classes passava per la millora de tipus socioeconòmic, però no podem oblidar «el control de pensamiento y acción, relegando a un segundo plano el propósito esencialmente educativo i cultural»,³² ja que el «régimen franquista no creó brigadas de alfabetización por falta de dinero: la República pidió y obtuvo voluntarios; fue porque la nueva clase política no tenía excesivas preocupaciones por el tema».³³ Una mostra de la falta d'interès i compromís amb l'alfabetització és la discriminació per raons de sexe, on la tradició juntament a l'esperit classista que «niega el crecimiento cultural y económico de la mujer al ser considerada un ser intelectual y socialmente inferior, relegando la acción alfabetizadora a un orden inferior».³⁴

L'Ordre de Presidència del Govern de 15 de desembre de 1948, Bolletí Oficial de l'Estat (BOE) de 17 de desembre, obligava tots els empresaris i patrons que «mantengan a su servicio personal alejado del área de funcionamiento de las escuelas primarias y de las clases nocturnas para adultos a proveer lo necesario para redimir del analfabetismo a los adultos y menores establecidos bajo su dependencia». Un poc després, i amb el mateix objectiu, va eixir el Decret de 10 de març de 1952 (BOE de 31 de març) creant la Junta Nacional Contra l'Analfabetisme i donant facultats als Consells Provincials d'Educació i a les Juntes Municipals d'Ensenyament Primari per a constituir-se en Juntes Provincials i Locals contra l'Analfabetisme.

La Junta Nacional tenia un caràcter interministerial i comptava amb representants dels Departaments de Governació, Exèrcit, Treball, Consell Nacional d'Educació i altres del Frente de Juventudes, Secció Femenina, Delegació Nacional d'Educació, Institut de Pedagogia «San José de Calasanz» i de la Confederació de Pares de Família.

La tasca principal d'aquesta Junta era «redactar las normas convenientes para que se lleve a cabo, en diversas regiones españolas, una amplia y rápida campaña de extensión cultural que consiga la eliminación del analfabetismo». Els primers anys de treball de la Junta destaquen pel seu treball constant però d'escassa expressió pedagògica. Un exemple és el Cens Nacional d'Analfabets, document que malgrat ser indispensable no garantia ni la «transferencia o

32 GARCÍA REDONDO, Eva. *Op. cit.*, p. 445.

33 NAVARRO, Ramón. *La enseñanza primaria durante el franquismo (1936-1975)*. Barcelona: PPU, 1990.

34 GARCÍA REDONDO, Eva. *Op. cit.*, p. 446.

aplicabilidad educativa directa como sí lo hace el concurso Causas y Remedios del Analfabetismo»³⁵ convocat pel Ministeri d'Educació Nacional.

La composició inicial de la Junta va ser ampliada, entrant el Comissari d'Extensió Cultural i representants dels Ministeris de Marina i Aire i de l'Institut Nacional d'Estadística. Després se va declarar obligatòria la constitució dels Consells Provincials d'Educació en Junes Provincials contra l'Analfabetisme, amb la participació de les Delegacions Provincials d'Estadística i els Presidents de les Càmeres Sindicals Agràries i els Delegats Provincials de Sindicats. Així, se van establir mesures de funcionament de les Junes Locals i les normes principals que havien d'obeir les activitats d'alfabetització.³⁶

La Junta Nacional, per Ordre ministerial de 30 de juliol de 1953 (BOE de 3 de setembre) va ordenar l'elaboració de l'estadística d'analfabets dels dos sexes amb edats compreses entre els dotze i els vint-i-un anys, però l'analfabetisme anava molt més enllà d'eixa edat. L'organització tenia una estructura vertical, que incloïa, des de l'organització nacional fins les institucions locals: Junta Nacional contra l'Analfabetisme, Junes Provincials contra l'Analfabetisme, Junta Local contra l'Analfabetisme i Comissió Local contra l'Analfabetisme masculina i femenina. Els organismes més baixos remetien la informació abans del 3 de novembre de 1953 per a tindre confeccionat el cens abans de finals d'any.

En el termini de 15 dies totes les Junes Locals contra l'Analfabetisme remetien a la Junta Provincial l'acta de constitució. Aquesta Junta estava constituïda pel Delegat local sindical i el Cap de la Germandat de Llauredors i Ramaders (BOE 19 d'agost de 1954). Juntament amb la seua creació enviaven un estudi del problema de la localitat: tenien que implicar les corporacions locals i particulars en la «cruzada». Van emetre un cens d'analfabets abans del 15 de gener, separat per sexes i d'edats compreses entre els 13 i els 21 anys segons l'informe dels mestres locals; organitzaren classes d'adults i vetllaven per la seua assistència.

Per al Ministre d'Educació Nacional, Ruiz Giménez, calia intensificar les «campañas de extensión cultural y aplicación de medios audiovisuales en

35 VILANOVA, Mercedes; MORENO, Francisco Xavier. *Atlas de la evolución del analfabetismo en España. De 1887 a 1981*. Madrid: CIDE, 1992.

36 Ordres ministerials de 19 de febrer de 1954 (BOE de 2 de març), de 20 de juliol de 1954 (BOE de 19 d'agost), i de 20 de juliol de 1953 (BOE de 25 de juliol).

las campañas de lucha contra el analfabetismo y misiones pedagógicas»,³⁷ i fer-se més visibles en organismes internacionals con la UNESCO. Malgrat aquestes afirmacions, pel que respecta als mitjans personals, la lluita contra l'analfabetisme va utilitzar els mestres de les escoles ordinàries fent classes especials d'alfabetització d'adults. Però açò no era suficient, s'havia de tindre un personal dedicat específicament a l'alfabetització.

Amb aquest objectiu es va dictar el Decret de 21 de desembre de 1951 (BOE de 2 de gener de 1952), creant la figura dels «maestros volantes», que eren supernumeraris que havien aprovat les oposicions de mestre nacional i que tenien que estar dos anys prestant els seus serveis, donant classes d'alfabetització fins que ingressassin de forma definitiva en el escalafó. Cal dir que quan se feien campanyes massives s'acudia a l'auxili de «educadores volantes», titulats o no, i que compliren les condicions. És just reconèixer que açò sols és va fer en casos excepcionals ja que la Junta no confiava en l'eficàcia d'aquestes col·laboracions.

Aquests alfabetitzadors voluntaris perseguïen l'analfabetisme en «sus últimos reductos», mentre que el mestre «mantiene la importantísima función que le está confiada en esta campaña: la de cerrar y agotar las fuentes del analfabetismo». Apostaven per la col·laboració social, ja que no era obligació sols dels mestres, tots «en alguna medida somos responsables del estado de incultura de algunos compatriotas, es justo que esta misma sociedad culpable de la situación por abandono o por egoismo, tome a su cargo la rectificación de este mal».³⁸

De forma paral·lela a aquest procés, el 4 de juliol de 1952 se va promulgar un Decret per a fomentar l'hàbit lector dels espanyols a través de la Direcció General d'Arxius i Biblioteques, encarregant-se al Servei Nacional de Lectures. Se pretenia dotar a totes les localitats que no tingueren cap organisme que prestés aquest servei de biblioteques municipals, sempre que tingueren una població mínima de 1.000 habitants, o creant-ne de nous en aquelles localitats on el nombre de veïns fos massa elevat.

Per a tal fi es va habilitar un Centre Provincial Coordinador de Biblioteques i una Agència de Lectures segons l'Ordre Ministerial de 19 de juliol de 1957 (BOE de 24 d'octubre de 1957), així com un Patronat del Centre Provincial Coordinador de Biblioteques per a revisar la construcció de noves edificacions.

37 *Revista Escuela Española*, núm. 673, any XIII (31 de desembre de 1953).

38 *Revista Escuela Española*, núm. 1.317, any XXV (26 de febrer de 1965).

Les condicions de cessió d'espais públics van suposar un problema per a la creació de biblioteques municipals ja que eren molt dures. A les poblacions amb menys de 10.000 habitants se'ls demanava que l'edifici fos propietat del municipi, que estigués situat en un lloc cèntric o que fos una habitació d'un altre edifici amb accés directe al carrer i situat en la planta baixa. A més es demanava que comptés amb una sala general de lectura de forma rectangular amb un mínim de 50 metres quadrats. A més de tot açò havia de tindre també finestres i serveis higiènics, sent preferent la seua instal·lació en espais amb sales addicionals per a l'emmagatzematge de llibres i revistes, així com calefacció, il·luminació artificial, taules individuals amb il·luminació i una persona responsable de la sala. A més a més, juntament amb els acords plenaris i municipals presos al respecte s'havia d'afegir un informe signat pel cronista local en el que constés la situació cultural de la localitat, el grau d'instrucció dels habitants, l'índex d'analfabetisme, escoles i centres educatius existents, així com les manifestacions culturals i artístiques més importants.

Tornant a l'analfabetisme, per a obtenir unes dades reals la Junta Nacional va convocar mitjançant l'Ordre ministerial de 8 de juliol de 1953 (BOE de 20 de juliol), un concurs nacional per a premiar els millors treballs sobre el tema titulat: «Causas y remedios del analfabetismo, con indicación de recursos de todo orden que deben ponerse en práctica para su extinción, en armonía con las características geográficas, económicas, psicológicas y sociales de las distintas regiones y comarcas españolas». Dels més de cent treballs presentats, la Junta va publicar els tres primers classificats.³⁹

Com que tenien clar que el temps dedicat i que les persones analfabetes necessitaven metodologies específiques en les que la rapidesa impedís l'abandonament de l'intent, la Junta mitjançant l'Ordre Ministerial de 5 de novembre de 1953 (BOE de 29 de desembre), va convocar un concurs per a seleccionar, en un «Cursillo de Comprobación»,⁴⁰ les millors tècniques d'ensenyança de la lectura i l'escriptura. Se van triar a 9 dels 29 que van experimentar amb analfabets, i al final se van seleccionar les tres millors metodologies. Cap d'elles tenia una metodologia analítica per la qual cosa es va convocar un segon concurs per Ordre ministerial de 28 de maig (BOE d'11 de juny) donant preferència a les tècniques de fonaments analítics. Se van presentar 34 mètodes i se'n van dur a la pràctica 8, del 15 d'abril fins

39 GUZMÁN, Antonio; GIL, Santos; RODRÍGUEZ, Fernando; CERROLAZA, Alfredo. *Causas y remedios del analfabetismo en España*. Madrid, 1955.

40 *Revista de Educación*, núm. 66, vol. XXIII, any VI (1957).

el 8 de juny de 1954. Finalment, per a decidir quins serien els mètodes que es recomanarien oficialment se'n van triar quatre d'aquests últims i els tres anteriors.

La defensa pràctica del treball amb adults va obrir el camí cap a futures polítiques més adaptades a les necessitats reals. Un exemple d'açò va ser la creació de la Comissaria d'Extensió Cultural, que depenia del Ministeri i s'encarregava de fer arribar els beneficis culturals a tota la població espanyola en edat no escolar. El seu objectiu era oferir una educació bàsica per adquirir les nocions fonamentals per a la vida i el compliment del seu destí religiós i nacional, així com aconseguir la capacitat necessària per a l'exercici d'un treball; es a dir, capacitar-los per a participar de forma conscient i responsable en la responsabilitat nacional.⁴¹

Per la seua part, la Junta Nacional, per Ordre ministerial de 9 de maig de 1955 (BOE de 12 juny) va obrir un concurs públic per a seleccionar quatre cartells murals de propaganda que se van distribuir per tot el país, especialment en les zones amb les taxes d'analfabetisme més altes. Però el sentiment religiós estava present en l'Espanya del moment fins el punt de trobar afirmacions que deien «una España que abrió templos y escuelas en medio mundo, nos está gritando y sulicando que pongamos fin a esta vergüenza de que sus propios hijos tengan que firmar con el dedo como vulgares delincuentes, y vivan y mueran sin conocer a Jesús». A la vegada afirmaven que si el Ministeri «no cuenta con una colaboración social decidida, efectiva y franca, el Ministerio sólo no la podrá realizar. Si nosotros tuviéramos autoridad y fuerzas, llamaríamos como a cruzada a esta empresa colosal que es enseñar a todos en Cristo letras y virtudes».⁴²

De 1950 fins 1955, les diferents Juntes Provincials van dur a terme campanyes d'alfabetització segons les directrius que determinava la Junta Nacional. Per tal de comprovar el funcionament i els resultats feien reunions, la primera de les quals es va dur a terme en Ciudad Real del 2 al 7 d'abril de 1956, on es va celebrar el i Congreso Nacional de Lucha contra el Analfabetismo amb un doble caràcter: teòric i pràctic. Es va triar aquesta ciutat per l'esforç: «que en su lucha contra el analfabetismo viene realizando esta provincia, que si hace años daba un importante porcentaje de analfabetos,

41 Decret de 18 de desembre de 1953 pel que es crea la Comissaria d'Extensió Cultural. BOE de 19 de gener de 1954.

42 *Revista Escuela Española*, núm. 754, any xv (21 de juliol de 1955).

hoy lo ha reducido de tal manera, que puede decirse que el 98 por 100 de los mozos incorporados a filas este año han ido sabiendo leer y escribir».⁴³

Un exemple de la implicació en la lluita contra l'analfabetisme d'aquesta província era l'ordenança municipal que tenia la localitat de Villarrubia de los Ojos. Totes les persones analfabetes entre els 13 i els 40 anys pagaven un «arbitrio que se percibirá mensualmente mediante recibos-talonarios expedidos por la Administración Municipal y cobrados a domicilio por sus agentes», i estava previst que «la defraudación será penada con multa de 25 pesetas y recargo del duplo al triplo del importe del arbitrio»⁴⁴ que era d'una pesseta diària. Hi havia situacions en les que estaven exempts de pago: els soldats, les persones que vivien a més de 2 quilòmetres del poble o els pobres de solemnitat. De forma simultània es va dur a terme el primer curset de divulgació de tècniques ràpides per a l'ensenyança de la lectura i l'escriptura. Van assistir els secretaris provincials, representants dels ministeris militars, dels sindicats, de la Sección Femenina i del Frente de Juventudes, i publicaren els resultats i les conclusions que van sorgir.⁴⁵

Amb l'objectiu d'estudiar les actuacions dutes a terme en les zones rurals amb més incidència d'analfabets, la Junta va publicar un qüestionari⁴⁶ amb instruccions per a la seua aplicació. Amb idèntic objectiu es va publicar un altre qüestionari⁴⁷ per a estudiar les zones d'expansió a les ciutats degut a les migracions produïdes de les zones agrícoles cap a les zones industrials.

Davant del problema de comptar amb un material de lectura adient per a les persones analfabetes o que estaven en perill de caure en el que anomenaven «analfabetismo de retorno», la Comissaria d'Extensió Cultural va crear la Biblioteca de Iniciación Cultural enviant caixes amb 15 volums a les escoles perquè els distribuïssin de forma gratuïta entre els veïns. A més a més, la Junta va convocar un concurs per a premiar els millors llibres elementals de lectura amb dos premis de 25.000 i 50.000 pessetes.

A nivell pràctic les accions que es duïen a terme eren, en primer lloc les classes nocturnes en les escoles de primària que ja des de l'any 1906 s'anaven realitzant, i que a partir de 1953 se van dedicar a l'alfabetització. En segon

43 *Revista Escuela Española*, núm. 790, any xvi (22 de marzo de 1956).

44 *Revista Escuela Española*, núm. 662, any xiii (15 d'octubre de 1956).

45 *Trabajos de la i Reunión de Estudios sobre Analfabetismo*. Madrid, 1955, p. 182.

46 *Cuestionario e Instrucciones para el estudio de Comarcas culturalmente retrasadas*. Madrid, 1956, p. 62.

47 *Cuestionario e Instrucciones para el estudio de suburbios*. Madrid, 1956, p. 50.

lloc, destacar les classes específiques d'alfabetització i escoles de temporada, organitzades per Juntres Provincials, i subvencionades per la Junta Nacional, les quals funcionaven de forma independent de les escoles de primària, i generalment estaven a càrrec de mestres volants. També hi havia les colònies d'alfabetització, una experiència dirigida per mestres especialitzats i destinada a l'alumnat amb edats compreses entre 13 i 15 anys, dels dos sexes. Per últim, estaven les Missions d'alfabetització i educació fonamental.

En general es van produir certes contradiccions ja que el decret de creació de la Junta Nacional parlava d'una campanya ampla i ràpida, però l'amplitud es una cosa contrària a la rapidesa, mentre que la tasca de canviar les actituds psicològiques de la població és un procés lent. El principal problema en la lluita contra l'analfabetisme radicava en «la dispersión de los analfabetos, y por otra, en que un hecho de causalidad predominantemente económica no es fácil evitarlo o anularlo con medios exclusivamente culturales».⁴⁸

El problema de l'analfabetisme va estar present més temps del desitjat, per la qual cosa la «Junta Nacional contra el Analfabetismo, en la última sesión celebrada, presidida por el Ministro de Educación Nacional, adoptó el acuerdo de realizar una campaña masiva de extinción de esta plaga nacional» ja que «los que por distintas circunstancias no recibieron influjos de la Escuela y permanecen en la oscuridad del analfabetismo, constituyen la pesada carga que aún arrastramos, pese a todos los esfuerzos hasta ahora realizados». I recorda que «desde 1950 en que se instituyó la Junta Nacional contra el Analfabetismo, ningún año ha dejado de realizarse campañas de extensión variable y de la intensidad requerida según las zonas donde se aplicó».⁴⁹

En aquesta nova campanya d'alfabetització s'hi van implicar diferents entitats, des de les Juntres Municipals d'Educació, que estaven obligades a portar uns rigorosos censos d'analfabets, fins a les empreses, que donaven permís als obrers per a assistir a classes i se'ls exigia el Certificat d'Estudis Primaris al signar el contracte de treball o la Targeta de Promoció Cultural que s'atorgava a totes aquelles persones adultes que assistien.

En 1958 hi havia un total de 570 classes d'alfabetització i neoelectors en el nostre país en escoles i altres locals, en la seua majoria de titularitat municipal.⁵⁰ Feien dues hores de classe al dia i anualment tenien 160 dies lectius, dividits en dos períodes de 80 dies i amb horaris marcats per la

48 *Revista de Educación*, vol. xxiii, núm. 66, any vi (1957).

49 *Revista Escuela Española*, núm. 1043, any xx (20 de octubre de 1960).

50 GROUSSARD, Serge. «Chez deux qui mènent le monde: Franco», *Le Figaro* (12 de juny de 1958).

climatologia i tradicions locals. Se treballava l'escriptura, el càlcul, la cultura general, la formació religiosa, moral, cívica, social, sanitària i econòmica. Comptaven amb l'ajuda del diari Alba, de la ràdio i la televisió; oferint un contingut més formatiu que informatiu.⁵¹

El Decret 54/1963, de 17 de gener, convocava oposicions per a dotar els quadros docents primaris amb l'especialització necessària, però eren conscients que l'èxit de la Campanya únicament s'aconseguiria amb la col·laboració de tots, en especial de l'exèrcit, la Secció Femenina, el Frente de Juventudes, les associacions i organitzacions religioses, la Inspecció de Treball, l'Institut Nacional de Previsió i les Oficines de col·locació obrera. En la pròpia campanya se va implicar els militars i se va demanar l'ajuda a l'església, arribant a sol·licitar la col·laboració d'alfabetitzadors auxiliars voluntaris, que podien arribar a cobrar fins a 100 pessetes per cada persona adulta alfabetitzada. A principis de la campanya els analfabets entre 15 i 60 anys eren el 8'85% de la població, mentre que al 1965 eren el 4'9% y en 1968 el 3%.⁵²

La Presidència del Govern promulga el Decret 2124/1963⁵³ de 10 d'agost (BOE de 5 de setembre) sobre la lluita contra l'Analfabetisme especificant una sèrie de noves mesures més definides i concretes per a la «Guerra de Liberación». Els objectius no eren sols l'alfabetització, se pretenia la «real capacidad de lectura, asimilación, reelaboración y expresión por escrito de lo leído en una nueva forma».

La nova estructura estava organitzada de la següent manera: Junta Nacional d'Alfabetització, Comissió Nacional Tècnica d'Alfabetització d'Adults, Comissió Provincial d'Acció Cultural, Inspecció Provincial d'Ensenyament Primari i Junes Municipals d'Educació Primària. El Director general d'ensenyança primària dirigia la Comissió Tècnica d'alfabetització d'adults, que s'encarregava de preparar els plans de lluita contra l'analfabetisme, executar el acord de la Junta nacional i assenyalar les directrius, mètodes i programes d'aquesta especialitat educativa. A nivell provincial eren les Comissions Provincials Delegades d'Acció Cultural les que executaven les ordres acordades pel Ministeri d'Educació Nacional, tenint adscrits els delegats provincials

51 «Circular núm. 2 a las inspecciones provinciales de Enseñanza Primaria, 3 de octubre de 1963», Educació, caixa 39388, AGA.

52 PARRAGA, Carmen. «Educación durante el franquismo». *Temas para la educación. Revista digital para profesionales de la enseñanza*, 11 (novembre de 2010).

53 Este Decret derogava el RD de 31 d'agost de 1922; la RO de 27 d'abril de 1920; els Decrets de 10 de març de 1950, 19 de febrer de 1954 i 20 de juliol de 1954, relatius a la Junta Nacional i Provincial contra l'Analfabetisme.

de Treball, Sindicats, Estadística i el president de la Càmera Oficial Sindical Agrària. A nivell local la Junta Municipal d'educació primària tenia adscrit al Cap de la Germandat local de Llauradors i Ramaders.

En l'entrevista feta al Director General d'Ensenyament Primari,⁵⁴ aquest senyalava que els últims resultats de la Campanya d'Alfabetització i Promoció Cultural d'Adults de juny de 1965 eren que s'havien redimit a 393.158 adults analfabets, reduint el tant per cent d'analfabetisme al 7'6% de la població de quinze i més anys, o al 4'3% si s'exclouen els homes de més de 70 anys i les dones de més de 50. En aquest mateix article afegia que aquests avanços van fer aconsellable redistribuir als 5000 mestres alfabetitzadors, reduint les plantilles en les províncies en les que el nombre d'analfabets hagués disminuït de forma considerable o inclús desaparegut, i augmentant-la en aquelles altres que tingueren contingents considerables. Als docents als que se'ls suprimia la plaça, se'ls possibilitava que poguessin seguir en la Campanya d'Alfabetització en una altra escola o passar a una escola ordinària. I acabava l'entrevista anunciant que per a 1966 s'intensificaria la Campanya, ja que hi hauria un crèdit de 172.840.000 pessetes front als 92 milions de l'any 1965.

La realitat és que es feia formació per als futurs educadors d'adults, malgrat ser puntual, escassa i amb poca fonamentació pedagògica. Un exemple és la de l'escola de magisteri de Madrid, on Maria Díaz Giménez, qui va oferir un «cursillo para educadores de adultos», del 8 a 31 de març de 1965 fonamentada en «dos conferencias teóricas por la mañana, de once a una y media, y una lección práctica por la tarde, a las cinco, y con 50 alumnos como máximo (inspectores profesionales de enseñanza primaria, licenciados en pedagogía, directores de grupos escolares, titulados en diversas actividades relacionadas con el problema pedagógico-social de los adultos)»; després de la seua formació, i sempre que participaren amb «asiduidad y aprovechamiento recibirán un documento que acredite su capacitación como “educador popular de adultos”».⁵⁵

A Canàries el Ministeri d'Educació Nacional va recolzar una experiència amb mètodes audiovisuals. Ràdio Popular de Gran Canària, Ràdio ECCA (Emissora Cultural de Canàries) pretenia «crear en los adultos la necesidad de aprender».⁵⁶ L'alfabetització mitjançant la ràdio va ser una eina per a erradicar l'analfabetisme en les illes amb la col·laboració de la Campanya Nacional

54 *Revista Escuela Española*, núm. 1389, any xxv (10 de novembre de 1965).

55 *Revista Escuela Española*, núm. 1317, any xxv (26 de febrer de 1965).

56 *Revista Escuela Española*, núm. 1369, any xxv (1 de setembre de 1965).

d'Alfabetització. La metodologia utilitzada es basava en el mètode Sanabria, mètode global de lectura, que se va perfeccionar amb l'ús. A més de les classes dictades també utilitzaven fulls d'exercicis a multicopista que setmanalment rebien els alumnes. Aquests també tenien un llibre de text i uns quadernets d'escriptura i treball que cada setmana eren corregits. Dissabtes i diumenges 22 mestres visitaven els 68 centres d'intercanvi distribuïts per tota la geografia de l'illa, i entregaven i replegaven els materials. Aquesta experiència també va ajudar que no sols les persones analfabetes resultassin beneficiades, ja que arribava a persones de totes les condicions i edats ampliant els seus coneixements de cultura general.

El 27 de febrer de 1967 s'inicia una nova campanya pels mestres alfabetitzadors que havien de complimentar en 10 dies la següent informació: censos d'analfabets d'entre 14 i 60 anys per a homes i de 24 a 50 per a dones, els qual s'havien de remetre abans de 31 de desembre a la Inspecció d'Ensenyament Primari; la Targeta de Promoció Cultural de cada analfabet existent; i imposar sancions als adults que no assistissin a les classes d'alfabetització. Els docents havien d'impartir 1.100 hores de classes en tres etapes (del 27 de setembre al 15 de gener; del 16 de gener al 15 d'abril; i del 16 d'abril al 12 de juny), amb dues hores diàries d'assistència per grup. A nivell metodològic la Inspecció Provincial recomanava l'ensenyament col·lectiu i el foment de l'autoformació, de manera que l'alumnat es sentís obsessionat pel seu augment cultural,⁵⁷ el mètode empleat era el de «paraules generadores».

Se va instal·lar un sistema de punts per als docents que, juntament amb l'examen final, els servia per aconseguir premis, concurs de trasllats, etc., així com la penalització o exclusió de la campanya. El fet de no assistir a classe rebaixava 10 punts i no redimir el percentatge ordenat per a cada etapa, 15 punts menys. Al mateix temps, també hi havia accions que els recompensaven, com per exemple acreditar interès en l'ofici, promocionar degudament la Campanya en la localitat, redimir més alumnat del que els manaven, demostrar una dedicació entusiasta a aquesta tasca; el número de col·laboradors i alfabetitzadors auxiliars que els envoltés i les activitats extraescolars que realitzessin.

Un altra novetat fou la creació d'un *Llibre Diari d'Activitats* per al mestre alfabetitzador, qui l'havia d'enviar cada mes per a ser revisat juntament amb un informe mensual en el que s'inclouïen les activitats realitzades. Aquestes dades

57 SORO, José. «Campañas de alfabetización rural en Extremadura: Cañamero, 1950-1970», *Arcánara: revista del Seminario de Estudios Cacerreños*, 70 (2009), p. 125-141.

eren controlades pel Mestre Tutor, però els enviava la Inspecció de Primera Ensenyança a la Comissió Local amb sobre tancat.

Se va triar el dia 8 de setembre com a Dia Internacional de l'Alfabetització, fent activitats com: organització d'actes culturals sobre els ideals d'aquest dia; propostes d'accions per al proper curs com «ni un vecino iletrado, todos con mayor nivel cultural que el año anterior»; exposicions de pintura, artesanía, teatre o balls regionals fetes per l'alumnat; l'elaboració de bans municipals per a informar dels actes, etc. L'èxit d'aquestes últimes accions era menor que el d'accions precedents, ja que el 1969 el número d'analfabets era elevat, un 3% de la població total.⁵⁸

L'article setè del Decret de 10 d'agost (BOE 6 de setembre de 1968) deia que segons la Llei d'Educació Primària de 17 de juliol de 1945 i regulat pel Decret de 21 de març de 1958 (BOE de 4 d'abril) sense el Certificat d'Estudis Primaris no se podia exercir el dret al vot, prestar servei militar de forma voluntària, exercir càrrecs en l'administració de l'estat, provincial, local o autonòmica, celebrar contractes de treball o ingressar en centres oficials d'ensenyament amb més de 12 anys complits.

Es va realitzar un nou cens d'analfabets que es va denominar Cens de Promoció Cultural i totes les persones registrades en ell estaven obligats a tindre la Targeta de Promoció Cultural, necessària per a signar qualsevol contracte laboral. A tots aquells que no superaven les proves per a tindre el Certificat d'Estudis Primaris, se'ls expedia el Certificat d'Aprofitament al final de l'etapa de formació. Les empreses, segons l'article 12 del citat Decret, que contractassin persones analfabetes tenien l'obligació, abans de fer-los el contracte de treball, de comprovar si tenien la Targeta de Promoció Cultural. Si eixa persona ja havia participat com a mínim quatre anys en les campanyes i no havia adquirit el certificat d'estudis primaris podia obtindre el certificat d'aprofitament que era equivalent al d'escolaritat i amb validesa a efectes laborals. Les empreses estaven obligades a facilitar a les persones analfabetes l'assistència a les campanyes contra l'analfabetisme.

Pel que fa a l'exèrcit, els reclutes que no tingueren el Certificat d'Estudis Primaris d'escolaritat no podien gaudir de permisos si no demostraven l'aprofitament en els cursos que se'ls donaven, i més a més, patien un recàrrec del temps de servei fins a l'obtenció del certificat d'aprofitament. Inclús, s'instava a la jerarquia eclesiàstica a fomentar la participació als centres docents

58 Primera Circular de la Campanya d'Alfabetització i Promoció Cultural de 1969-1970, 1 de setembre de 1969.

dependents de l'església en la Campanya, i la col·laboració de les parròquies, associacions eclesiàstiques en la formació i conservació del Cens de Promoció Cultural.

Se van establir una sèrie de sancions que imposava el Governador Civil a qui incomplís alguns dels aspectes tractats en el Decret: multa de 50 a 500 pessetes si l'infractor era un alumne, de 100 a 1.000 pessetes si l'infractor era un tutor legal de 200 a 10.000 pessetes si l'infractor era una empresa patronal i de 1.000 a 15.000 pessetes si s'obstruïa la justícia. Els analfabets majors de 14 anys que no tinguessin més de 60 si eren homes, o de 50, si eren dones, estaven obligats a participar en les Campanyes d'alfabetització d'adults fins a que quedaren redimits.

A l'octubre de 1963 el govern espanyol, per mitjà del Ministeri d'Educació i Ciència, va iniciar una Campanya Nacional d'Alfabetització i Promoció Cultural d'Adults amb l'objectiu d'alfabetitzar a 1.510.899 persones de 15 a 50 o 60 anys d'edat, segons foren dones o homes. La base legal de la Campanya estava regulada pel Decret de 24 de juliol de 1963, autoritzant el Ministeri d'Educació i Ciència a crear fins a 5.000 escoles especials per a l'alfabetització d'adults, i el Decret de 10 d'agost del mateix any, que establia les normes d'actuació. Així, en les cinc campanyes dutes a terme fins al juny de 1968 van estar alfabetitzats 869.938 adults (el 3'3% de la població de 15 a 60 anys). Malgrat faltar per alfabetitzar unes 641.000 persones, l'acció alfabetitzadora en el futur va centrar-se en 350.000 adults, ja que 150.000 quedarien fora d'aquesta acció per tindre l'edat límit, i uns altres 150.000 per salut o nivell mental; tots aquests constituïrien l'analfabetisme residual, no eliminat en cap país.

Així es va donar per concloua oficialment la Campanya Nacional d'Alfabetització,⁵⁹ i sense perjudici d'aconseguir en un termini no superior a dos anys l'alfabetització d'aquests 350.000 espanyols, se posaria especial interès en les activitats de l'educació permanent d'adults. Per tot açò el Ministeri, a proposta de la Direcció General d'Ensenyament Primari va reduir la plantilla de mestres alfabetitzadors de 3.953 a 2.250. Aquests mestres s'encarregarien de l'alfabetització bàsica d'adults, i en cas de no poder complir totes les hores en l'alfabetització les complementarien en l'ensenyament dels xiquets de la localitat o amb activitats d'educació d'adults, en especial en classes de preparació per a l'obtenció del Certificat d'Estudis Primaris.

59 «Orden de 6 de agosto de 1969 por la que se fijan las plantillas de Escuelas de Alfabetización para el curso 1968-69», BOE, 10 d'agost de 1968.

Rapidesa front a qualitat va ser un dels postulats que tenien les diferents accions dutes a terme ja des de que l'article sext de la Llei d'Educació Primària de 1945, on es defensava la utilització de procediments ràpids en els que no se tenia en consideració l'adequació al perfil de l'alumnat ni els suggeriments que havien fet els premiats en els concursos. S'aprecia una realitat política de deixadesa didàctica en la problemàtica alfabetitzadora almenys fins a l'aprovació el 1963 del Programa de Promoció Professional Obrera (PPO)⁶⁰ i el 1964 de la Campanya Nacional contra l'Analfabetisme i Promoció Cultural d'Adults (CNA).

Els Programes de Promoció Professional Obrera van suposar un abans i un després en la formació ocupacional dels anys 60.⁶¹ Dins dels objectius del programa estava inclosa la redempció analfabeta, encara que el seu objectiu principal era acabar amb els peons no qualificats, possibilitant l'especialització dels treballadors i reduint l'abandonament d'altres èpoques. S'orientava la mà d'obra no qualificada cap a treballs que responguessin millor als seus interessos.⁶² A més, es va posar en marxa una xarxa educativa que proposava tant la planificació com l'aplicació de metodologies específiques de l'aprenentatge laboral. Així se pretenia «capacitar a los individuos para comprender la sociedad en que viven y adaptarse a ella potenciando al máximo sus posibilidades, tanto humanas, profesionales como sociales».⁶³ El que diferenciava a les dues propostes era que la primera donava formació a la mà d'obra barata, que era la que tenia que tirar avant el desenvolupament del capitalisme a Espanya.⁶⁴ No serà fins la Llei General d'Educació de 1970 quan la formació professional és reconeguda formalment com un nivell integrat en el sistema educatiu.

Podem dir que la Campanya marca un abans i un després, ja que les accions dutes a terme amb anterioritat no aconsegueixen arribar a l'assoliment dels objectius alfabetitzadors. En els anys 60 es donen un seguit de «factores favorables a la alfabetización de tipo económico-educativo e ideológico-

60 «Orden de 8 de abril de 1964, por la que se crea la Gerencia del Programa de Promoción Profesional Obrera», BOE, 23 de abril de 1964.

61 FLECHA, Ramón; LÓPEZ, Fernando; SACO, Raquel. *Dos siglos de educación de adultos. De las Sociedades de Amigos del País a los modelos actuales*. Barcelona: Roure, 1988.

62 MOVIMIENTO NACIONAL. *Tiempo nuevo y movimiento nacional*. Madrid: Ediciones del Movimiento, 1967.

63 MAÍLLO, Adolfo. *Educación de Adultos. Educación permanente*. Madrid: Editorial Escuela Española, 1969.

64 VILADOT, Guillem; RAMANS, Mercè. *L'educació d'adults*. Barcelona: Laia, 1988.

proselitista»,⁶⁵ que posen en funcionament «un programa global de instrucció adulta».⁶⁶ Se van crear més de 5.000 escoles d'alfabetització amb els seus mestres per a «la desaparición o reducción hasta límites mínimos de los índices de analfabetismo»⁶⁷ i per a «la realización de un proceso permanente que actualice la cultura popular en función de los progresos del saber teórico y práctico y de las necesidades del país».⁶⁸ És així com a la funció reparadora se li afegeix el dret que tenen totes les persones a l'educació permanent, a la igualtat d'oportunitats i a un reconeixement cultural, econòmic i social de qualitat.

El paper docent és importantíssim en tot aquest procés ja que és qui es fa responsable dels aprenentatges adquirits, de dur a terme el cens, de captar l'alumnat i de fer el registre d'il·letrats. La seua jornada laboral se distribuïa en dos torns de 5 hores, dedicant a activitats extra docents 1 hora per torn. S'editen noves cartilles d'aprenentatge amb diferents temàtiques que fomenten l'orientació de les persones adultes a partir dels concursos que l'administració va promoure.⁶⁹ A l'objectiu alfabetitzador d'aquestes accions se li afegeix l'atenció al sentit social i ciutadà, ja que almenys durant quatre anys com a màxim i de forma gratuïta els participants disposaven de la Targeta de Promoció Cultural amb la que podien exercir els seus drets, demanar ajudes econòmiques de la Seguretat Social, rebre pagaments i préstecs de les caixes d'estalvi, ajudes escolars per als fills o el passaport.

Després d'un any de funcionament de la Campanya els èxits aconseguits eren prou aparents. Per una part cal tenir en compte que era el règim qui donava les dades i per l'altra banda cal considerar, a mode d'exemple, les paraules que va dir Pedro Caselles, Inspector Cap de Galicia en 1964, «sabemos que no vais a hacer absolutamente nada, pero la Unesco nos exige cifras, mandad cifras».⁷⁰ Davant d'aquesta situació s'havia de reduir

65 VIÑAO, Antonio. «Del analfabetismo a la alfabetización. Análisis de una mutación antropológica e historiográfica», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, 4 (1985), p. 221.

66 BELTRÁN, FRANCISCO; BELTRÁN, José. *Política y prácticas de la educación de personas adultas*. València: Universitat de València, 1996.

67 Decret 2124/1963, de 10 d'agost, sobre la lluita contra l'analfabetisme. BOE, 5 de septiembre de 1963.

68 VEGA Y RELEA, Juvenal. «Comentario de actualidad. Los objetivos». Citat a GARCÍA REDONDO, Eva. *Op. cit.*, p. 456.

69 VIÑAO, Antonio i MORENO, Pedro Luis. «Cartillas y materiales para la alfabetización de adultos», ESCOLANO, Agustín (Dir.). *Historia ilustrada del libro escolar en España. De la postguerra a la reforma educativa*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1988, p. 203-224.

70 CABELLO, María Josefa. *Modelo didáctico de educación de adultos*. Madrid: Universidad Complutense, 2002.

la percepció social del fracàs, per la qual cosa se va optar per la implicació femenina en el procés, cosa que van fer tant amb les analfabetes i neolectores com amb les cultes, les de la Secció Femenina o Acció Catòlica, nomenant inspectores, mestres i educadores. Aquestes serien model i guia per a les altres en considerar que la «culturalización de la mujer no solamente beneficia a aquella, sino que ejerce una influencia enorme sobre la culturización total del país a través del ambiente familiar, cuya tónica da principalmente la mujer».⁷¹

La dictadura volia donar una imatge idíl·lica de la realitat, arribant a dir que l'analfabetisme s'acabaria prompte si cada persona que sabia llegir i escriure ensenyava a una que fora analfabeta. Davant una realitat en la que les taxes d'analfabetisme eren molt grans malgrat el treball fet, el 1965 se va crear el que es va nomenar la «Pequeña Universidad»,⁷² dirigint els seus esforços als neolectors, ja que consideraven que ara era el col·lectiu més nombrós gràcies a la tasca duta a terme contra l'analfabetisme.

Les dades de participació des del seu inici en 1965 fins a la finalització en 1967 són prou altes, ja que es van fer quasi 3.500 classes a les que van anar unes 200.000 persones adultes. Atenent a aquestes dates, els promotors de la «Pequeña Universidad» la van qualificar com la millor de les experiències que havia dut a terme la Campanya. Aquesta s'estima conclosa amb l'Ordre Ministerial de 6 d'agost de 1968, amb un període de transició de dos anys en el que s'alfabetitzaria la resta d'analfabets que pogués quedar.⁷³ Aquí podem apreciar una mena de conformisme polític que s'enfronta a la realitat amb la supressió de les escoles especials, ja que en els primers 7 anys de Campanya (1963-1970) sols el 5% de la població total havia aconseguit els objectius del govern.

El Llibre Blanc, *La educación en España. Bases para una política educativa*, publicat en 1969 pel Ministeri d'Educació i Ciència, replega el canvi de paradigma de l'educació d'adults a l'educació permanent. Se passa d'una educació reparadora i amb un enfocament de «educación primaria»,⁷⁴ a una educació més ampla en la que l'educació d'adults és una «parte indispensable

71 VEGA Y RELEA, Juvenal. «Comentario de actualidad. La pequeña universidad», *Educación*, caja 39392, AGA.

72 La «Pequeña Universidad» era entesa com un cicle d'educació popular destinat a les persones adultes alfabetitzades en horari nocturn.

73 GARCÍA, Jesús. *La educación en personas mayores: Ensayo de nuevos caminos*. Madrid: Nancea, 2004.

74 MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CIENCIA. *La educación en España. Bases para una política educativa* Madrid: Secretaria Técnica del Ministerio de Educación y Ciencia, 1969, p. 118.

de toda política cultural».75 Així mateix destaca que el model educatiu dut a terme pel franquisme i que va influir negativament en la seua eficàcia i eficiència van ser la falta de mètodes, mitjans i professionals especialitzats en adults; el model centralista de l'administració educativa; i les polítiques a curt termini sense perspectiva de futur.

A més a més, la «constitución geográfica de nuestra patria favorece la existencia de pequeños núcleos de población», dels que la gent emigrava i on desapareixia l'escola però «si junto con estas supresiones no se atienden las necesidades culturales de las reducidas poblaciones, mantendremos abiertas las fuentes del analfabetismo como se muestra en el servicio militar de los varones o en las necesidades sociales de las mujeres».76

L'educació permanent és entesa com «la respuesta actualizada a las exigencias de participación responsable y de promoción social y comunitaria», per a lo que hi havia que fer unes «orientaciones sistemáticas, flexibles y adaptadas a las necesidades que el adulto presenta en los diversos campos de la cultura y de la acción», i que «formulen sucintamente tanto los objetivos a alcanzar como los contenidos, técnicas didácticas, esquemas organizativos y principios de evaluación».77 D'aquesta manera el Programa d'Educació Permanent d'Adults (EPA), té com a principal objectiu el de dotar de competències educatives elementals a la població adulta que, pel motiu que fora, no va completar la seua escolaritat bàsica en l'edat infantil.78 Aquesta perspectiva supera la merament alfabetitzadora potenciant els aprenentatges d'altres coneixements i habilitats adaptats a les necessitats de les persones adultes. La gran aportació de la llei General d'Educació de 1970 va ser ficar la formació d'adults dins del sistema educatiu, dotant-la de tres cicles: el primer d'ells estava destinat a l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura, el segon estava destinat a l'obtenció del Certificat d'Estudis Bàsics, i el tercer i últim a l'obtenció del Graduat Escolar.

75 MINISTERI D'EDUCACIÓ I CIÈNCIA. *Op. cit.*, p. 119.

76 *Revista Escuela Española*, any XXIX, núm. 1759 (11 de setembre de 1969).

77 «Orden de 14 de febrero de 1974, aprobando las Orientaciones Pedagógicas para la Educación Permanente de Adultos, a nivel de Educación General Básica», BOE (5 de març de 1974).

78 «Orden de 26 de julio de 1973 sobre la creación del Programa de Educación Permanente de Adultos», BOE (1 d'agost de 1973).

4. CONCLUSIÓ

Podem dir que l'educació d'adults no va ser un dels principals objectius pedagògics del franquisme allunyant-se dels posicionaments republicans. Malgrat la falta d'una filosofia pedagògica clara, de recursos i de professionals, era una de les eines que van utilitzar per a difondre la idea unificadora franquista. Les polítiques educatives estaven al servei de la ideologia del règim. Així, «el interés del gobierno de Franco radica en el restablecimiento y mantenimiento de la tradición católica ultraconservadora y no tanto en el interés particular y colectivo del adulto».⁷⁹ El punt d'inflexió de tot aquest procés el trobem en la Llei General d'Educació de 1970, que li dona a l'educació d'adults un caràcter de formació permanent, superant vells posicionaments compensatoris per d'altres d'apoderament personal.

79 GARCÍA REDONDO, Eva. *Op. cit.*, p. 466.